

Eesti rahvakeele uus grammatika

Jüri Viikberg. Eesti murrete grammatika.

Eesti keele varamu 8. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020, 360 lk.

Eesti kirjakeel on välja kasvanud rahvakeelest ehk murretest. Nõnda avasid ka esimesed eesti keelt kirjeldavad suurteosed, näiteks Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat (1. trükk 1869) ja eesti keele grammatika (1875, eesti keeles 2011)¹, eeskätt murderikkusi. Nüüd, ligi 150 aastat pärast Wiedemanni grammatikat on ilmunud uus eesti murdekeele põhjalik ülevaate-teos – Wiedemanni preemia tänavuse laureaadi Jüri Viikbergi „Eesti murrete grammatika“ (2020).

Tuleb kohe mainida, et nii nagu Wiedemanni grammatika hõlmab grammatikast palju enam, teeb seda ka Viikbergi grammatika. Grammatika kui keele tuumosa esiletõstmine neis teostes järgib lihtsalt keelekirjelduste pikaajalist traditsiooni – keelte struktuuri terviklikke ülevaateid on ikka nimetatud grammatikateks.

Wiedemann määratles oma eesti keele grammatika Kesk-Eestimaa keele kirjeldusena, mis võtab arvesse ka teisi murdeid. Tema suurteos algab varasemate eesti keele „grammatikute“ teoste ülevaatega, alates 17. sajandil tegutsenud Heinrich Stahlist ja lõpetades 19. sajandi keskpaiga keelemeestega. Nende hulgast pälvib enim Wiedemanni tähelepanu Eduard Ahrensi grammatika ning eesti kirjaviisi uuendamine. Edasi on Wiedemann käsitlenud eesti murrete ja kirjakeele vahekorda, keskendudes eesti murrete erinevuste selgitamisele. Sissejuhatava peatüki lõpetas ta arutlusega eesti ühtse kirjakeele väljavaadete üle.

Wiedemanni grammatika põhiosa moodustavad peatükid eesti keele hääldusest ja häälikuvaheldustest, sõnamoodustusest, vormi- ja lauseõpetusest. Neis põhjalikes kirjeldustes toob Wiedemann järjekindlalt esile eesti murrete erinevusi, püüdes võimalusel esitada samas ka eesti rahvakeelele üldiselt omaseid jooni. Käsitledes üksikasjalikult suurt hulka

¹ Wiedemann, Ferdinand Johann 2011: Eesti keele grammatika. Tõlkinud Heli Laanekask, toimetanud Ellen Niit. Tallinn: ETA Emakeele Selts.

keelenähtusi, ei jõua Wiedemann siiski enamasti tervikpildi loomiseni. See oli tollal paratamatu, sest polnud veel üksikmurrete põhjalikke uurimusi, Wiedemann toetus ennekõike enda välitöödel kogutud keeleainesele.

Viikbergi grammatika näitab, kuhu on eesti rahvakeele uurimine jõudnud pärast Wiedemanni. Uue murdegrammatika aluseks on suured eesti murrete kogud, mida emakeele seltsi eestvõttel hakati looma juba 1920. aastatel, samuti paljude eesti murdeuurijate välitööd ja uurimused viimase rohkem kui saja aasta jooksul. Nagu Viikberg ise raamatu saatesõnas märgib, tugineb tema murdegrammatika eeskätt eesti murrete tekstide akadeemilise sarja „Eesti murded“ üheksale köitele (1961–2015) ja eri murrete monograafilistele käsitlustele. Võrreldes Wiedemanni aegadega on eesti murrete uurimisseis praegu hoopis teine, lubades teha tunduvalt põhjalikumaid sissevaateid eesti murretesse.

Nii nagu Wiedemanni grammatika, algab ka Viikbergi grammatika uurimislooga. Raamatu sissejuhatav osa tutvustab eesti murrete kujunemist ja murdeerinevuste kirjeldamist alates Anton Thor Helle 1732. aasta grammatikast. Pikemalt on vaadeldud Wiedemanni ja 20. sajandi eesti dialektoloogide seisukohti. Käsitlust leiavad ka viimaste kümnendite ettepanekud eesti murrete rühmitamise kohta. Sümpaatne on, et Viikberg esitab lõpuks ka oma seisukohta, mille järgi eristub Eesti keelealal üheksa murret: kirderanniku ranna- ja kirdemurre, põhja- ehk südaeesti ida-, kesk-, lääne- ja saarte murre ning lõunaeesti Mulgi, Tartu ja Võru murre. Murdeliigendustele järgneb lühiülevaade eesti murrete uurimisloost ning sissejuhatava peatüki lõpus on loetletud ka keskseid allikaid eesti murrete kujunemise ja uurimise kohta, kusjuures selle loendi lõpetab Wiedemanni grammatika eestikeelne tõlge (2011).

Viikbergi grammatika põhiosa hõlmab peatükiid eesti murrete peamistest häälikuerinevustest ning käänd- ja pöördsonade vormistikust. Torkab silma, et võrreldes Wiedemanni grammatikaga puuduvad eraldi sõnamoodustuse ja lauseõpetuse peatükiid, häälikute peatükk on lühem. Samas morfoloogia peatükiid on Viikbergil tunduvalt pikemad, sisaldades süstemaatilisi käsitlusi grammatiliste kategooriate, vormide ja sõnaliikide kaupa. Iga peatüki lõpus on asjakohase kirjanduse loetelu.

Allikate esitamise põhjalikkus on üldse Viikbergi raamatule iseloomulik. Nii on raamatul kaks mahukat lisa, millest esimeses on toodud käsikirjalised allikad ning teises murdegrammatika-alane kirjandus. Samuti on eesti murdeuurimises esmakordne vormide ülevaattetabelite

ja levikukaartide järjekindel esitus. Raamatus on kokku 33 tabelit ja 31 levikukaarti (vt kaartide loendit lk 12; kahjuks ei leidu tabelite loendit), seejuures on nii tabelid kui ka levikukaardid reeglina süstemaatilised, esitades andmeid kõigi murrete kohta.

Viikbergi grammatikas on sõnavorme käsitletud kindla meetodiga. Andmeid on esitatud nii murrete kui ka vormitunnuste kaupa; sageli on toodud näitelauseid ning kirjeldatud tunnuste varieerumist eri sõnatüüpides. Näidete esitamisel on kasutatud lihtsustatud transkriptsiooni, mis teeb need hästi loetavaks murdehuviliste laiemale ringilegi. Üksikud kasutatud transkriptsioonimärgid on eraldi osas lahti seletatud (vt lk 301).

Viikbergi grammatika esitab ilmeka ülevaate eesti rahvakeele rikkusest. Torkab silma, et paljud keelendid, mida on eesti kirjakeeles peetud uuteks, on murretes tuntud mitmel pool, näiteks oleva käände vormid, kus arhailiste vormide kõrval kasutatakse uuemaid: Kihnu *lapsna* ~ *lapsõna* 'lapsena', keskmurde põhjaosa *lesenna* 'lesena', *lastenna* 'lastena', Mulgi *kutsikun* 'kutsikana' ja *penin* 'koerana' lauses *mis sa kutsikun õpit, sedä penin piat* 'mida noorena õpid, seda vanana kasutad' (lk 147–148).

Lisaks tavalisemate keelevormide murdevariantidele on Viikbergi grammatikas esitatud vorme, mida eesti kirjakeel ei tunnegi, näiteks kauduütleva vormidest saarte *maisi* ja võru *maildõ* 'maitsi' ning äraütleva vormidest kirdemurde *siint* 'siit' ja Mulgi *kavent* 'kaugelt' (lk 151–152). Tavakeele kõrval on esitatud andmeid ka eri murdealade rahvalauludest. Näiteks verbi osas on põnev võimalikkuse kõneviisi käsitus. Selle algselt *ne*-tunnusega kõneviisi järgi ilmneb mitmel pool rahvaluules, nagu Kihnu *kus meite äältä kuulunessa* 'kus meie häält võidakse kuulda', Kodavere *siäl liäneb* 'seal ehk on', *mis viänen mina küläje* 'mis võiksin ma viia külla', Põlva *kas sul olnõss meeleh* 'kas sul juhtus olema meeles' (lk 246–248).

Jüri Viikberg on ise nimetanud oma grammatikat „teejuhiks murdeilmas ekslemiseks“². Teejuht on see raamat mitmes mõttes, seda nii ruumiliselt kui ka ajaliselt. Asetudes Wiedemanni grammatika kõrvale, annab see raamat sügavust eesti keelele ja selle uurimisloole, toob esile kõige vanemaid keelekihistusi ning uusi piirkondlikke arenguid. Seda suurtööd lugedes saab paraku ka selgeks, et eesti rahvakeele pärandist püsib suur osa üksnes neis salvedes, mida on täitnud eelmised põlvkonnad.

Karl Pajusalu

² Postimees 20.02.2021, Arvamus/Kultuur, lk 6.